

דבורה וייסמן

חנה שפיצר – מנהיגה חינוכית

בתולדות החינוך בקרב בנות ונשים יהודיות בולטת בעשייתה ובתרומתה חנה שפיצר. אשה זו אינה מוכרת דיה מחוץ לירושלים ומחוץ לחוג שהכיר באופן אישי אותה ואת מפעלה. זה הוא ניסיון להציג את שפיצר כמקרה מבחן במפגש בין דת, מגדר, חברה וחינוך על הרקע של ירושלים בתקופת השלטון הבריטי.¹

א. ייסוד בית ספר עברי ראשון לבנות

לפני מלחמת העולם הראשונה חיו בירושלים כ-45,000 יהודים, ובסופה הצטמצם מספרם ל-26,000 נפש. באותם ימים שררה מצוקה כלכלית קשה וניכרה גם "התנוונות רוחנית ומוסרית".² על רקע מצוקות אלו, שמהן "סבלו במיוחד הבנות"³ ייסדה חנה שפיצר בשנת תרע"ח (1918) מפעל חינוכי, וכינתה אותו "בית הספר העברי לבנות הראשון בירושלים על יסוד הדת והמסורת".⁴

חנה שפיצר⁵ – בת לדור חמישי בארץ – מתייחסת מצד אמה, חיה מיכאל,

1 מאמר זה הוא חלק ממחקר לשם קבלת תואר דוקטור בהנחיית פרופ' עמנואל אטקס, ונושאו "חינוך בנות דתיות בירושלים בתקופת השלטון הבריטי: התמסדותן והתגבשותן של חמש אידאולוגיות חינוכיות", האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ד.

2 חנה שפיצר, ספר היובל של בית הספר תלמוד תורה לבנות א בירושלים, ירושלים, יצא לאור על ידי ועד היובל, תש"ג, עמ' 10.

3 שם.

4 שם, עמ' 9.

5 חלק גדול מהמידע מבוסס על: מנחם כהנא-שפירא, חבל הכסף: ספר היחס והתולדה של ר' צבי אשר וחיה מיכאל כהנא-שפירא, ירושלים: מכון מהרש"ל בסיוע קרן חקר משפחת זאקס-שפירא, תש"ם. יש לציין גם את סבה, שהיה ממייסדי בית היתומים ע"ש דיסקין וממנהלי ישיבת "עץ חיים". אחד מאחיה ייסד את מכון מהרש"ל. למשפחת כהנא-שפירא היו קשרי נישואין גם עם משפחות הרבנים קוק ודסקין.

למשפחת ריבלין הנודעת ביישוב הישן בירושלים, שעלתה ארצה בתחילת המאה התשע-עשרה בעליית תלמידי הגר"א. אביה, ר' צבי אשר כהנא-שפירא הנודע בכינויו "העילוי מקרקוב" שבגליציה, היה "נאור מאוד" והסדיר לילדיו "צמאי הדעת"⁶ שיעורים פרטיים אצל מורים, והבת חנה למדה עם הבנים. אמה פרנסה את כולם מחנות קטנה ואפשרה לבעלה ללמוד תורה. כבר בימי ילדותה דבק בחנה הכינוי "אם הבנות",⁷ משום שהייתה דמות של מנהיגה. חנה נשתדכה לחיים, בנו יחידו של הרב שמואל זנגוויל שפיצר, שעסק בענייני יצוא ויבוא והיה נאמן כולל "שומרי החומות" וקרנות ציבור שונות. שבעה ילדים נולדו להם, ושניים מהם מתו במגפה. כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה וכלכלת היישוב נפגעה, נסע חיים שפיצר לאמריקה לחפש את פרנסתו, והניח בארץ את חנה עם חמשת ילדיהם. הוא בא לבקר בארץ מדי פעם בפעם ושוב יצא לעסקיו. כבר קודם עזיבתו החלה חנה ללמד את הבנות שבסביבתה קרוא וכתוב, ולאחר מכן החליטה לפתוח להן בית ספר של ממש. בית ספר לבנות זה קם בזמנית להיווסד "בית יעקב" בפולין (מייסודה של שרה שנירר ב-1917), אשר על כן יש לראות בשפיצר חלוצה בשדה החינוך לבנות.

שפיצר פנתה בבקשת מימון ל"אגודת ישראל", שחמיה, הרב שמואל זנגוויל שפיצר, היה פעיל ועסקן בה.⁸ באותם ימים דיברה שפיצר יידיש עם ילדיה, כדרך בני "האגודה", אך כבר אז החליטה שבבית ספרה תהא שפת ההוראה עברית, אם כי היא עדיין התקשתה בדיבור בה.⁹ אנשי "האגודה" לא קיבלו את דעותיה – לא בעניין הצורך להקים בית ספר לבנות ולא בעניין השפה, ולכן דחו את בקשתה לתמיכה. משנדחתה על ידי "האגודה" פנתה שפיצר בשנת 1917 לגופים ציוניים, אז הטילו עליה החרדים חרם.¹⁰ הם דאגו לכך שימנעו את כספי החלוקה ממשפחות ששלחו את בנותיהן ללמוד אצל שפיצר. כדי להתמודד עם קושי זה שלחו אחדות מן המשפחות את בנותיהן לבית ספרה בסתר, והבנות נמנעו מללבוש את תלבושת בית הספר ברחוב על מנת שלא לפגוע בכסף ה"חלוקה" שמשפחותיהן נצרכו לו.

כדי לשרוד חרף הנטל הכלכלי נעשה בית הספר של שפיצר ב-1919 לחלק

6 מתוך ריאיונות עם שושנה רזיאל, ירושלים, 7.12.1987, 11.3.1991.

7 ספר היובל (לעיל הערה 2), עמ' 14.

8 נפתלי צבי פרוש-גליקמן, שלושה דורות בירושלים: פרקי זכרונות, ירושלים: יד למייסדים, תשל"ח, עמ' 177.

9 מתוך ריאיון עם יונה צימרמן, ירושלים, 21.10.1990.

10 בראש העדה החרדית עמד אז עמרם בלוי, לימים ממייסדי "נטורי קרתא". אחיו של עמרם, משה בלוי, היה מתון יותר והיה ממייסדי בית ספר "חורב", ראו: משה בלוי, על חומותיך ירושלים, בני ברק: הוצאת נצח, תשכ"ח.

רשמי במערכת החינוך של "המזרחי". שפיצר סירבה לכלול ציון עובדה זו בשמו של המוסד, ובמשך שנים רבות התנהלו מאבקים בינה ובין מנהיגות "המזרחי". אולם נראה שלא רקע אידאולוגי הניע את העימותים – הרקע היה אישי, ולא היו אלה אלא מאבקי כוח. לדוגמה, בישיבה בשנת תר"ץ, שמשותפתיה היו שפיצר, ד"ר אנגל והרב אוסטרובסקי, נציגי רשות החינוך של "המזרחי", טענו אנגל ואוסטרובסקי, שאחריות כבדה מאוד רוכצת על כתפיה של שפיצר, ושרצוי לחלק את עבודתה בין כמה אנשים. ואולם שפיצר, מתוך הכרתה את הורי תלמידותיה שדרישותיהם בענייני חינוך והתנהגות הן חסרות פשרה יותר מבתי ספר אחרים, סברה שכל שינוי פרסונלי יגרום להם לחשוש גם לשינויים בלימוד ובחינוך, והם יוציאו את בנותיהם מהמוסד. היא חשה, שאם לא תמשיך בניהול בית הספר, כל עמלה שעמלה במשך השנים להחדיר חינוך דתי-לאומי בין השדרות הנזכרות יהיה עמל לריק.¹¹ שפיצר, שהייתה אוטוידקטית מובהקת,¹² הותקפה מצד אנשי "המזרחי" שהיא אינה מלומדת, "לא אקדמית, אין לה תעודות". כנראה בהשפעת דברים אלה כתב לה שר החינוך דאז, בן-ציון דינור, שעליה לצאת לפנסיה. שפיצר השיבה לו: "אתה לא נתת לי את משרתי, ואתה גם לא תיקח אותה ממני".¹³ מכל מקום שתי דוגמאות אלה מבהירות שהוויכוחים לא היו אידאולוגיים, אלא מעין חתרנות מתחת למעמדה הציבורי המיוחד של שפיצר.

כאן המקום גם להעיר בשאלת הזרמים האידאולוגיים והשפעתם על חיי המעשה. מן ההיסטוריה של היישוב דאז אנו למדים על הבדלי אידאולוגיה בין הזרמים האגודאיים ותנועת "המזרחי". אבל הוויכוח האידאולוגי לא חצה את גבולותיו הרעיוניים, ובחיי היומיום לא ניכרה יריבות אמיתית ודיכוטומיה מובהקת כזו שבימינו.¹⁴ למשל: הד"ר יוסף גולדשמידט שלמד בישיבה של ברויאר בפרנקפורט והיה חניך "העזרא", לימד בבית ספר "חורב" ובבית ספר ע"ש אוולינה דה רוטשילד וגם במכון למורות "בית יעקב". לימים אף קיבל משרת פיקוח מטעם "המזרחי" ובתו למדה בבית הספר של חנה שפיצר. או למשל: בעיתון הצופה המזוהה עם "המזרחי" נדפסה פרסומת לבית ספר

11 זיכרון דברים מפגישה, ללא תאריך, אצ"מ תיק מס' S21101 1929-1930.

12 מתוך הריאיון עם צימרמן.

13 אשתו של המפקח דינור הייתה מורה לציור בבית הספר של שפיצר ואחת החילוניות המעטות בצוות. מתוך הריאיונות עם רוזאל, 7.12.87, 11.3.91.

14 ביישוב הייתה תודעה של זהות החוצה קווים בין הזהויות הפרטיקולריסטיות, ומנחם פרידמן בספרו מכנה תופעה כזו תודעה דתית "אקומנית". ראו: מנחם פרידמן, החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים: המכון לחקר ירושלים ולחקר ישראל 1991, עמ' 144-161.

"בית יעקב" ורשימה מחמיאה למוסד זה. ועוד מוצאים אנו פרסומת לספר של ד"ר מרדכי קפלן, מייסד התנועה ליהדות Reconstructionist בארה"ב, וכתבה המכנה את אבא הלל סילבר "רב" על אף שסמכותו של זה ניתנה לו מטעם התנועה הרפורמית.¹⁵ אולי יש לתלות גמישות זו שבין המחנות במספר הקטן של בני היישוב בארץ ישראל, שבחושיהם הבריאיים ידעו שהם חלשים מכדי לפתוח במלחמות אחים. על רקע מציאות זו אפשר גם להבין את נתיביה התזזיתיים של שפיצר במאמציה לגייס תמיכה וסיוע למפעל שלה.

ב. התפתחות מפעלה של שפיצר והרכב אוכלוסייתו

בראשיתו היו במוסד כיתות גן ילדים, שתי כיתות יסוד וכיתה מיוחדת למלאכה. המניין הכולל של התלמידות עמד על 70 בנות. עם השנים נוספו עוד כיתות ובשנת 1927 נפתח גם בית הספר בשכונת "רוחמה" (לימים קטמון הישנה). ארבע שנים ניהלה שפיצר את שני בתי הספר. בשנת 1931 נטל "המזרחי" לידיה את ניהול "רוחמה". באותה השנה עלה בידה של שפיצר להשיג מבנה חדש לבית ספרה, והוא הבניין המפואר על שם יהודיוף ברחוב עזרא שבשכונת הבוכרים.¹⁶ לימים העמידה שפיצר את בית ספרה לרשות האצ"ל, שקבע בו "סליק" לנשק ולתחמושת. על אף פאר הארכיטקטורה, לא סיפק הבניין את צורכי בית הספר: חצרו לא הייתה רחבה דיה למשחקים ולהתעמלות, ולא היו בו לא חדר למורות ולא חדר מיוחד לשיעורי מלאכה וטבע, ובית הספר סבל מצפיפות, במיוחד בכיתות ב ו-ג.¹⁷

הורים ומורים רבים תמכו בה וחיזקו את ידיה. בשנת 1936 ייסדה שפיצר את בית הספר התיכון "בית חנה" ברחוב ירמיהו שברוממה. הוא שילב בתוכו שתי מגמות – עיונית ומסחרית – והכין את התלמידות לבחינות הבגרות. בית הספר התגאה ש-99% מכלל הבוגרות מצאו עבודה בתום לימודיהן. בחוברת שיצאה בשנת תש"ז התפרסמה רשימת התפלגות הבוגרות בעבודה: 22% התפרנסו מתפירה וממלאכת מחשבת, 18% מפקידות, 17% היו מורות וגננות, 21% עסקו בהנהלת משק, 10% היו אחיות ומטפלות, 5% עסקו בחקלאות ו-16% בעבודות שונות¹⁸ (המספר הכולל מגיע ליותר מ-100% מפני שחלק מהנשאלות עבדו ביותר ממשרה אחת). יושב ראש הוועד של התיכון היה אז הפרופסור מ"ד קאסוטו מן החוג למקרא באוניברסיטה העברית. באמצע שנות

15 הצופה, 19.10.38, 26.8.38, 30.8.37.

16 דוד קרויאנקר ודרור ורמן, אדריכלות בירושלים: תקופות וסגנונות, ירושלים: הוצאת דומינו, 1983, עמ' 218-220.

17 ספר היוכל, עמ' 40-33, ואצ"מ, תיק מס' S2713.

18 חנה שפיצר, תיק מס' 3792, ארכיון העיר, ירושלים.

הארבעים היה הראשון לציון, הרב עוזיאל, נשיא הוועד המנהל והרבנית שרה הרצוג הייתה חברה בו.¹⁹

לימים השתפרו היחסים בין שפיצר ל"המזרחי" ועקב כך גם עם מערכת החינוך הממלכתית-הדתית של משרד החינוך והתרבות. ברוח של פשרה נקבע כי בנות הסמינר של "המזרחי" תלמדנה בבית הספר של שפיצר, וכן נחוג בו יובל ה-35 לייסוד "המזרחי".²⁰

על פי טופסי הרישום שהונהגו בבית הספר ובהם פרטים על הכתובות, משלח היד של אבי המשפחה, עדתו וארץ מוצאו והלשונות המדוברות בבית, ניתן לעמוד על הרכב אוכלוסיית התלמידות בבתי הספר של שפיצר.²¹

ההרכב העדתי של התלמידות היה מגוון. בשנת תש"ז היו 59% מן התלמידות ממוצא אשכנזי, 9% ממוצא ספרדי, 7% ממוצא בוכרי, 10% ממוצא פרסי, 8% ממוצא תימני ו-7% מעדות אחרות.²² לפי מספרים אלה, אחוז הבנות ממוצא אשכנזי גדול מן ההתפלגות הכללית של בנות בגיל הזה אבל ייתכן כי במפקד הכללי לא יוצגו האשכנזים לפי מספרם האמיתי מאחר שחברי אגודת ישראל סירבו להתפקד.²³

בשנת תרפ"ד (1924) ציינה קבוצה של 104 תלמידות את השפות המדוברות בבית כדלקמן:²⁴ יידיש - 47; יידיש ועברית - 8; פרסית - 32; ספרדית - 6; ערבית - 8; ערבית ועברית - 3. הקבוצה שבה השפות המדוברות בבית הן יידיש ויידיש ועברית מגיעה ל-53% לערך, מספר שמחזק את אחוז הבנות ממוצא אשכנזי במפקד הכללי.

רוב תלמידות בית הספר באו משלוש שכונות: נחלאות, בית ישראל ושכונת הבוכרים, וקצתן באו משכונות אחרות ואף מבית וגן.²⁵ בימי מלחמת השחרור, בעת ששכונת הבוכרים הופגזה, נפתח סניף לבית הספר בשכונת קטמון, אשר לימים התפתח והיה לבית הספר הממלכתית-הדתית "יהודה הלוי". בין התלמידות היו יתומות רבות וכן בנות של מחוסרי עבודה, של בני ישיבה, או של אחרים שלא היו מסוגלים לשלם את שכר הלימוד. תלמידות רבות לא שילמו שכר לימוד כלל, או לא שילמו את מלואו, או ששילמו סכום סמלי

19 שפיצר, תיק מס' 3786, שם.

20 יומן כללי של בית הספר, כ"ח אדר תרצ"ז, בתיק מס' 3782, ארכיון העיר, ירושלים.

21 מידע זה לקוח משני מקורות: שפיצר, תיק מס' 3783, שם, ואצ"מ תיק מס' S2688.

22 שפיצר, תיק מס' 3792, שם.

23 עד היום מסרבים יהודים חרדים רבים להתפקד על סמך המסופר על דוד בספר שמואל ב, פרק כד.

24 אצ"מ, תיק מס' S2688.

25 שפיצר, תיק מס' 3783, שם.

מזערי שהוגדר בטופס הרישום כ"פחות ממינימלי". ההורים המבוססים עסקו במסחר או במשרות פקידות, ואפילו אלה שילמו רק 40%–50% משכר הלימוד. היו גם בנות שאבותיהם עסקו במלאכה, כגון סופרי סת"ם, שוחטים, טוחנים, נגרים, סנדלרים, צורפים ודומיהם, וגם מבין אלה קשה היה לצפות לשכר לימוד מלא.

נתונים אלה מחדדים עוד יותר את שאלת מקורות המימון למפעל גדול זה, ובמיוחד לאור המחלוקות שתוארו לעיל עם "המזרחי". באותן השנים הגיעו רוב התקציבים משלטונות המנדט ומוועד הצירים. מקור נוסף למימון היה החנות שפתחה שפיצר ליד בית המלאכה שנוסד ב-1919, ומכרו בה את עבודות היד של התלמידות. אפילו הקנסות שהוטלו לשם חינוך למשמעת הצטרפו לתקציב. אבל כל אלה לא הספיקו כדי להתמודד עם הגירעון, ושפיצר נאלצה להשקיע מרץ רב במאמצים לגייס עוד כסף. מאמצים אלו דרדו את מצב בריאותה. מה גם שמצבה הכלכלי האישי היה קשה, כדבריה במכתב לד"ר לוריא: "מצב משפחתי הדחוק מאלצני לבקש...".²⁶

אף על פי כן תוך כדי מאבקי כוח הצליחה שפיצר להקים רשת חינוך ובה מוסדות חינוך מגוונים, אשר שירתו את הצרכים של תלמידות שונות. מפעלה היה הגדול שבין בתי הספר לבנות בארץ. לבתי הספר של שפיצר יצאו מוניטין ומספר תלמידותיה גדל והלך משנה לשנה. בשנה האחרונה לחייה של שפיצר (תשט"ו) למדו בכל רשת בתי הספר כ-1,500 בנות.²⁷

ג. על התפיסה הרעיונית-החינוכית של בתי הספר

כאמור, חנה שפיצר לא הרגישה מחויבות לזרם חינוכי אחד. היא הייתה בת היישוב הישן ובדרכה שלה למדה לשחות בין הזרמים. שפיצר קראה למפעלה: "בית הספר העברי לבנות הראשון בירושלים על יסוד הדת והמסורת",²⁸ ודגלה בשני עקרונות בסיסיים: חינוך יהודי-דתי וחינוך עברי-לאומי.²⁹ ראינו לעיל ששפיצר דגלה בהוראת העברית קודם שהיא עצמה שלטה בשפה. באינציקלופדיה של הציונות הדתית מצוין שמטרתה הייתה

26 מכתב מכ' בניסן תרפ"ט, אצ"מ תיק מס' 14611 S2.

27 העבריה, אדר תשט"ו, גיליון עח, שנה יא, תיק מס' 3786, ארכיון העיר, ירושלים.

28 ספר היובל, עמ' 9.

29 בעניין ההזדהות הציונית נזכיר את העמדת בית הספר בשכונת הבוכרים לרשות האצ"ל, ושם הוטמן סליק (ראו לעיל בסעיף ב), ועוד, בתה שושנה נישאה לדוד רזיאל, שהיה מפקד האצ"ל, ואכן כך תואר בית הספר בספרו של ארתור קסטלר, *Darkness at Noon*, 1940.

להעמיד "חינוך ברוח של תורה עם דרך ארץ",³⁰ ואולם לא נמצא כל אזכור של מושג זה בין כתביה ולא בפרסומים האחרים של בית הספר. שני העקרונות הנזכרים באו לידי ביטוי בתכניות הלימודים, וניכרה בהן פתיחות להשכלה הכללית ודגש חזק בלימוד אמנויות, בלימודי היסטוריה כללית והיסטוריה יהודית, והורחבו והודגשו שתי תקופות: תקופת התנאים, שהייתה תקופת הזוהר בהיסטוריה היהודית, ותקופת ההשכלה, שנתפסה כתקופת שפל מחמת ההתבוללות.³¹ למקצוע "מולדת" היה מקום מרכזי בתכנית הלימודים, יום אחד בכל חודש יוחד לטיולים, ולהם, כמו ללימוד הטבע, הייתה משמעות חינוכית-ציונית.³²

רוב אנשי ההוראה בבתי הספר של שפיצר היו אשכנזים, והיו בהם גם גברים וגם נשים שנשאו את תואר "ד"ר" ואף "פרופסור". בית הספר עודד להשגיות באמצעות תחרות על ציונים טובים ופרסים על הצטיינות. ביקורת מסוימת נמתחה על שפיצר על כך שהיא מחשיבה ומעריכה יתר על המידה את ההשגיות בלימודים (אולי מפני שעל העדר השכלה פורמלית תקפו אותה) וכתוצאה מכך מרחיב בית הספר את הפער החברתי או עושה אותו לפער של קבע במקום לצמצמו.³³

חנה שפיצר הייתה דמות דומיננטית למדי בתפקוד היום-יומי של בית הספר. בנוסף על התעסקותה בצד הכספי וביחסי הציבור היא ביקרה בשיעורים לעתים תכופות, והתייחסה לתלמידות ולצוות המורות ב"יד של ברזל". לפי העדויות השונות אישיותה הנמרצת ניכרה גם בהתלהבותה הרבה ועל אף שלא הייתה לה השכלה פורמלית פדגוגית או פסיכולוגית חינוכית, היא בחרה ללמד בעצמה מ"פרקי אבות".³⁴ שפיצר לא עודדה חריגה משיטות ההוראה הקונוונציונליות, אך ניסתה לעודד שיתוף פעולה בין המורות וראתה בעין יפה ביקורים הדדיים בכיתות שונות ובבתי ספר שונים. היא הרבתה לשלוח מכתבים וחוזרים למורים, קצתם בדפוס וקצתם בכתב ידה. בבית הספר הושם דגש על סדר וניקיון ועל הגיינה של הבנות. בשנות בית

30 יצחק רפאל (עורך), אינציקלופדיה של הציונות הדתית, חלק המישי: אישים, צ"ת, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשמ"ג, עמ' 815-814.

31 מיכל ברקוביץ, ביי"ס שפיצר ת"ת לבנות א', בין השנים 1947-1939, עבודת גמר בגימנסיה העברית, ירושלים תשמ"ו. העבודה נמצאת בספריית יד בן צבי בירושלים.

32 ספר היובל, עמ' 92. ראו גם: בר-גל, מולדת וגיאוגרפיה במאה שנות חינוך ציוני, תל-אביב: עם עובד, תשנ"ב.

33 ברקוביץ (לעיל הערה 31) שם.

34 תיאור זה מבוסס על דברי ברקוביץ (לעיל הערה 31).

הספר הראשונות סבלו ביישוב ממחלות כגון כינמת, גרענת וגזזת, ואלה טופלו במסגרת בית הספר, כי בכך הבטיחה לעצמה המנהלת את ההקפדה על בריאות תלמידותיה.

נעשו ניסיונות אחדים לשתף את ההורים בחיי בית הספר וגם בוועדות לפיקוח על ספרי הקריאה. מכל מקום ההורים לא היו אדישים ללימודי בנותיהן ואחדים אף התלוננו כי עול כבד מדי מוטל על הבנות בריבוי שיעורי הבית.

ד. חנה שפיצר – מנהיגה חינוכית באספקלריה מגדרית

חנה שפיצר לא הרבתה לכתוב על עצמה ועל מפעלה, על מניעיה ועל שיקוליה. לגבי רוב אלה המאמר נשען על ריאיונות עם שתי בנותיה, יונה צימרמן ושושנה רזיאל, ועם מקורבים אחרים. שני מכשולים מובהקים עומדים אפוא בדרכה של הבדיקה הזאת:

א. קשה לדון במפגש בין ההיסטוריה (אירועי הזמן והמקום), הביוגרפיה והפסיכואיסטוריה המרכיבים את האדם ופועלו מבלי לשוחח עמו אישית, וגם שיחה זו ראויה להיבחן באורה של הפסיכולוגיה המקצועית.

ב. מידע רב נשאב מבנותיה ומכמה אחרים בריאיונות בעל פה, וידועות מגבלותיו של תיעוד מסוג זה. מה גם שנוספים לו הפן הסובייקטיבי, הפרשנות האישית והמטען הרגשי.

שושנה רזיאל, בתה הצעירה של שפיצר, מכנה את אמה "הפמיניסטית הראשונה במדינת ישראל, לפחות בחוגים הדתיים"³⁵ שכן שפיצר שמה לה למטרה חינוכית לפתח את היכולת של כל אשה ואשה להתפרנס ולפרנס כמו ידיה ובעזרת מקצוע שרכשה לעצמה. לדעת רזיאל, תורת חיים זו של אמה באה לה מכוח נסיבות חייה – חיים של אשה לבדה, שבעלה עושה במרחקים, מבקר מעת לעת ושב ונפנה לעיסוקיו. לדעת צימרמן, דווקא עיסוקיה של חנה שפיצר הם שהרחיקו את הבעל-האב. כך או כך שפיצר התמסרה כולה למפעל החינוכי שלה, ושתי בנותיה סבורות שאימן הזניחה את תפקידה כאם לטובת מפעלה. שפיצר "דגלה בחינוך בלתי מעורב כעיקרון דתי", והתנגדה אפילו לתנועות נוער מעורבות כגון "בני עקיבא". רזיאל תולה התנגדות זו במניעים אישיים ("אולי היא לא אהבה גברים בגלל הניסיון שלה"),³⁶ ואילו אחותה סבורה כי אימה העדיפה להפנות את מרצה לחינוך בנות בשל אופיין הנוח ("ילדים יותר

35 ריאיון עם רזיאל, 11.3.1991.

36 ריאיון עם רזיאל 7.12.1987. רזיאל הייתה בת שנתיים כשעזב אביה, והזדהתה מאוד אם קשיי אמה. הזדהות זו באה לידי ביטוי גם בדרכה המקצועית. גם היא עסקה בחינוך והמשיכה את מפעלי אמה, אלא שבית הספר שאותו ניהלה הפך לבית

חוצפנים והילדות יותר תמימות").³⁷

בהגות החינוכית-הפמיניסטית מסתמנות גישות אחדות בשאלת החינוך המעורב לעומת החינוך החד-מיני.³⁸ שפיצר דיברה על "האופי המיוחד של נשים" ולא ראתה פחיתות בחינוך "לאומניות ולפיתוח הרגש לצד פיתוח האינטלקט".³⁹ חשוב היה לה שתלמידותיה תלמדנה מקצוע ותדענה לבשל ולתפור ולנהל חשבונות.⁴⁰ מתוך מודעות לחשיבות אידיאלים חינוכיים עבור נשים היא ערכה תכנית לימודים לאוכלוסייתה.

ד"ר י' אנגל שהיה מפקח על בית ספרה של שפיצר אמר בהרצאה באסיפת הורים, שהדבר המעניין ביותר את האשה הוא הדת והאמנות. לדבריו, יש לאשה כישרון מיוחד לחינוך, וצריך לעזור לה לפתח את התכונות הנשיות של התמדה, מסירות ואהבת הזולת. "ייתכן שהלימודים יהיו שונים בתכנית הקבועה בשביל בתי הספר לבנות מזו הנועדת בשביל בתי הספר לבנים שנצטרך לוותר על מקצועות המבוססים על עיון, על שיקול דעת, וסברא, שנבכר על פניהם את הלימודים הפונים אל הרגש ואל הלב".⁴¹

ואולם שפיצר הדגישה גם את העיון ואת הסברא. בתיכון הנהיגו לימודי תורה שבעל פה בהיקף נרחב, ומספר בנות נבחנו כבר בשנות הארבעים בבחינות בגרות בתלמוד.⁴² הלימוד היה בפיקוח האוניברסיטה העברית, והמורה לתלמוד היה הפרופסור חיים גבריהו. המפקחים היו הפרופסור אברהם פרנקל והפרופסור ישעיהו ליבוביץ'. ולפי דברי הרב פנחס רוזנגרטן, סגן מנהל תיכון "בית חנה", נהג ליבוביץ' לומר שהבנות שם "תפסו את התלמוד בצורה יותר מעמיקה מאשר הבנים בבית ספר מעלה".⁴³

שפיצר העדיפה להעסיק מורות במיוחד בכיתות הנמוכות.⁴⁴ הייתה זאת

ספר מעורב, והיא עצמה הקפידה פחות מאמה בענייני דת.

- 37 ריאיון עם צימרמן 21.10.1990.
- 38 Rosemary Deem (ed.), *Co-Education Reconsidered*, Stratford: Open University Press, 1984; Carol Lasser (ed.), *Educating Men and Women Together*, Urbana: University of Illinois Press, 1987; Dale Spender (ed.), *Men's Studies Modified: The Impact of Feminism on the Academic Disciplines*, Oxford: Pergamon Press, 1981.
- 39 רזיאל, 7.12.1987.
- 40 מתוך ריאיון עם הרב ד"ר פנחס רוזנגרטן, ירושלים 20.3.1991.
- 41 ספר היובל, עמ' 65.
- 42 רוזנגרטן, שם.
- 43 למרבה הצער, לא זכר פרופ' ליבוביץ' את התקופה הזאת ולא התראיין.
- 44 מכתב אל מחלקת החינוך מאת הוועד המפקח על בית הספר, 7.1.29, תיק מס' II S2114 באצ"מ.

כנראה אחת מנקודות המחלוקת שהיו בינה לבין הנהגת "המזרחי" בנוגע לניהול בית ספרה. היא הצליחה במידה רבה במשימה זו, ורוב המורים הגברים לימדו בכיתות בית הספר התיכון את מקצועות היהדות. מורות נשואות התבקשו לבוא בכיסוי ראש, ואפילו המורות המעטות שלא היו דתיות, וביניהן המורה לכלכלת בית מקיבוץ גבעת ברנר או מורות אחרות לציור, לדרמה ולמחול.⁴⁵

כאמור, שפיצר חיברה מחזות, שהוצגו על ידי בנות בית הספר לציבור הרחב בתאטרון "אדיסון". ההצגות נסבו סביב דמותן של נשים דגולות בעבר היהודי, כגון יעל, דבורה, רות ויהודית. ברוח דומה נהגה בעיתון העבריה: ירחון להורים ולנוער, שיצא מטעם בית הספר והעלה את דמותן של נשים יהודיות בהיסטוריה למשל, אשת רבי עקיבא, הוזכרו מאורעות כגון יובל ארגון הדסה ופטירתה של הנריאטה סאלד.⁴⁶ בכתי הספר שלה הונהגה תפילה יומית ובנות שימשו שליחות ציבור.⁴⁷ שפיצר הצרה על כי במשך החופשות מן הלימודים מקצת הבנות אינן נוהגות להתפלל בקביעות בבית. מתוך התנגדותה לתנועה המעורבת "בני עקיבא" היא הקימה בראשית שנות הארבעים תנועה חד-מינית, "בת עמייה".⁴⁸

בטקס לציון חצי היובל של בית הספר (תש"ג) אמר א' ארנון, ממלא מקום מנהל מחלקת החינוך של הסוכנות היהודית, שבית הספר של חנה שפיצר הוא אינו רק הראשון מסוגו בארץ אלא בכל העולם.⁴⁹ דבריו לא היו בבחינת הגזמה. השילוב של תשומת הלב לשאלות של חינוך בנות (שאפיינה באותה עת אולי רק את רשת "בית יעקב") עם נכונות להוראת התורה שבעל פה, ודגש על חינוך לאומי-עברי וקפדנות הלכתית היה מהפכני לימיה ולתקופתה. "מהפכנית" היא כונתה גם בפי שושנה הולצברג, מורה ואחר כך מנהלת, בגיליון מיוחד של העבריה, שיצא לזכר שפיצר לאחר מותה: "ועדה לכך הסערה שהתלקחה נגדה עת החלה מבצעת בעצמה את המשימה שראתה כיעודה".⁵⁰

45 ברקוביץ, שם.

46 חיק מס' 3783 בארכיון העיר, ירושלים. שפיצר התכתבה עם ה' סאלד וזו אף הוזמנה לבקר בבית הספר שלה. ראו: מכתב מכ"א אלול תרפ"ח, בתיק מס' II S2146 באצ"מ.

47 ברקוביץ, שם, עמ' 71-72.

48 שם.

49 ספר היובל, שם.

50 שושנה הולצברג, "קוים לדמותה", העבריה, אדר תשט"ו, גיליון עח, שנה יא, עמ' 2.

פעולתה המהפכנית של שפיצר מעלה את השאלה של לגיטימציה לשינויים במסגרת המסורת. כיצד הצדיקה אפוא שפיצר את פועלה בציבור הירושלמי השמרני? הגם שהיא הקימה את בית ספרה לפני שהוקם בארץ ישראל בית ספר של רשת "בית יעקב". במידה מסוימת, היה דמיון בין שני בתי הספר. שניהם באו לתקן עיוות בשני מרכיבים עיקריים: 1. מציאות חברתית שאובחנה בה הידרדרות ופגיעה עד כדי חשש להתבוללות, ובירושלים בימי מלחמת העולם הראשונה אף הידרדרות מוסרית. 2. האשמת הקהילה היהודית המסורתית בהזנחת חינוך הבנות. לגבי תנועת "בית יעקב" התקיימה מעין הלקאה עצמית של אנשי "אגודת ישראל" במזרח אירופה על אותה הזנחה. בדומה, אנחנו מוצאים ביטויי אשמה בקרב אנשי "המזרחי" בארץ ישראל, כגון: "כל עתידה של עבודתנו בארץ תלוי בשאלת חינוך הבנות",⁵¹ או "עלינו לציין בצער שבנוגע לחינוך הבנות נתקפחה בהרבה זכות היהדות הדתית-לאומית".⁵² על רקע מציאות שכזאת פילסו להם שפיצר ומפעלה דרך למקום נחוץ בחברה.

נדרשים מחקרים נוספים ומעמיקים על מנת לתעד את המפעלים החינוכיים לבנות יהודיות, שמייסדיהם יצרו במידה רבה יש מאין;⁵³ ובשורותיהם שמור מקום של כבוד לאשה ירושלמית אחת, ושמה חנה שפיצר.

- 51 ד"ר א' שנפלד, "החינוך החרדי בארץ ישראל", התור, שנה ראשונה, גיליון מה, ט"ו אב תרפ"א, עמ' 12.
- 52 הרב יעקב ברמן, "על החינוך המזרחי", התור, שנה שביעית, גיליון כו-כז-כח, כ"ד באדר ב תרפ"ז, עמ' 53.
- 53 יצוין גם בית הספר "שולמית" בשכונת בורו פארק בברוקלין, ניו יורק, בייסודה של ד"ר יהודית ליברמן.